

Industrihistoria i Väst

Tidskrift för föreningen Industrihistoria i Väst

NR 1 2020 ÅRGÅNG 16

Innehåll

- 3 Ledare: Vem vänder vindarna? *Mats Sjölin.*
- 4 En stor bok om små industrier. *Lars O. Carlsson.*
- 6 Elanders – från produktion av telefonkataloger till supply chain management. *Elisabeth Ek.*
- 12 Detaljrik skildring av programmerarnas värld. *Mats Sjölin.*
- 13 Skyskrapan. *Mats Sjölin.*
- 30 Ny bok om Göteborgs bebyggelse och parker. *Lars O. Carlsson.*
- 31 Aktiv samlingsförvaltning – hur ska Göteborg klara det? *Björn Ohlsson.*
- 38 Gatunamnen berättar om vår industrihistoria – del 11. *Lars O. Carlsson.*
- 46 Industriarb i bild.

Tidskriften ges ut av föreningen Industrihistoria i Väst

Hemsida: www.industrihistoriaivast.net

E-post: info@industrihistoriaivast.net

Plusgiro: 126 25 70-3

Postadress: Industrihistoria i Väst, c/o Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg,
Box 19035, 400 12 Göteborg

Ansvarig utgivare: Mats Sjölin

ISSN: 2002-2913

Redaktionskommitté: Lars O. Carlsson, Christine Fredriksen, Kenth Lärk,
Björn Ohlsson och Tommie Vester

Redaktör: Kenth Lärk

Layout: Karl-Magnus Johansson

Tryck: Typografia

Omslagsbild: Otterhall med Göteborgs hamn i förgrunden: Skeppsbrokajen med platsen för f.d. Keillers verkstad. Verkstadsgatan utmynnar till höger i bilden. Vykort, troligen från 1920-talet, i Göteborgs stadsmuseums samlingar.

Vem vänder vindarna?

Sedan omkring två decennier har industrisamhällets kulturarv varit en prioriterad fråga för Göteborg. Så är det inte längre. Den för Göteborg så betydelsefulla perioden i stadens historia får stå tillbaka.

Så sent som våren 2018 vittnade Göteborgs stad i Riksantikvarieämbetets *Uppföljning av hur museilagen tillämpas* att kompetensförsörjning var den största utmaningen för stadens museer för att leva upp till aktiv samlingsförvaltning. Kort sagt handlade det om »att göra arbetet med samlingarna mer kunskapsbaserat och strategiskt samt se till att det är en integrerad del av den övriga museiverksamheten«, var Göteborgs svar på frågorna om hur man levde upp till aktiv samlingsförvaltning enligt museilagen.

Industrihistoria i Väst har, med hjälp av sina medlemmar, erbjudit sig att bidra till kompetensförsörjningen om det komplexa industrisamhällets historia. Detta initiativ ledde till ett publikt möte med ansvariga för

samlingarna på kulturhistoriska avdelningen på kulturförvaltningen i Göteborg. Ett välbesökt möte där frågan om delaktighet lyftes med fokus på föremål. Men också att göra samlingarna och berättelserna kring dem tillgängliga.

Man får inte glömma att dokumentationen är avgörande för att värdera samlingarna. »Ta vara på den kraft som finns här«, var en slutkommentar från mötet. Se vidare Björn Ohlssons artikel i detta nummer av tidningen.

Så vem vänder vindarna?

Mats Sjölin är ordförande i
Industrihistoria i Väst

En stor bok om små industrier

Bokanmälan:

Små industrier (del i bokserien

»Hundra år i Göteborg«).

Gudrun Nyberg, Wanda Klintberg
och Johannes Daun.

Carlssons bokförlag, 2019.

Med respekt för både SKF, Volvo och stadens forna stora skeppsvarv, så har det funnits, och finns, betydligt fler välkända industrier med historisk bas i Göteborg. Några av dessa har nu dokumenterats på ett trevligt sätt i den inbundna boken *Små industrier*, utgiven på Carlssons Bokförlag.

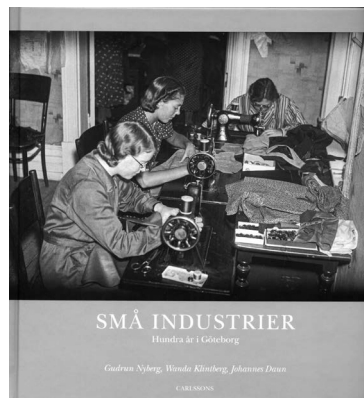
Den nästan 290-sidiga skriften inleds med en övergripande beskrivning över Göteborg som industristad, sammanställd av Johannes Daun, fil. dr. i historia. Den ger en bra bakgrund för den fortsatta läsningen men också en liten extra fokusering på branscher som verkstads-, textil- och livsmedelsindustrin.

Låt oss redan här konstatera att boken är rikligt illustrerad och att många av fotografierna, breven, annonserna och övriga dokument är unika och ger oss som läsare ytterligare en dimension och kompletterar textens välbalanserade faktainnehåll på ett utmärkt sätt.

Boken kunde självfallet ha innehållit många fler småindustrier, men man har exempelvis tvingats välja bort företag där man inte hittat tillräckligt med tillförlitligt fakta- och arkivmaterial att fördjupa sig i. En viktig grundkälla för detta urval har varit Landsarkivets bestånd av arkiv från privata sektorn och som nyckel till dessa har man nyttjat Peter Nordbys nästan 770 sidor innehållsrika bok *Ett västsvenskt kulturarv – de enskilda arkiven i Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg* som utkom 2017. Låt oss i detta sammanhang understryka vikten av att arkivera och spara vital information och lämpligt material just för exempelvis denna typ av forskning.

De tio företag som denna gång fått sin historia berättad är;

Walter Bengtssons Fixfabrik i Majorna. Många minns säkert den stora lo-

gotypen på taket, den så kallade tagköken (blinkersanordningen) på Volvo PV 444 eller spanjoletten.

E. A. Rosengrens Kassaskåpsfabrik, som egentligen hade sin vagga i en smedja i närheten av Kronhuset, byggde en stor fabrik vid nuvarande Backaplan, men har fått en gata uppkallad efter Rosengren i Högsbo.

Göteborgs Remfabrik lever vidare som ett uppskattat och sevärt industrimuseum i Gårda – en viktig och välbevarad kulturbyggnad i Göteborg.

AB Herman Carlson Levin Musikinstrumentfabrik som tillverkade flera olika typer av musikinstrument, men där gitarren med all säkerhet är instrumentet som de flesta tänker på när de hör namnet Levin.

J. A. Wettergren & Co, med det vackra och pampiga fabriks huset vid Stigbergsliden, är ännu en industri som indirekt fått en gata uppkallad efter sig i Högsbo.

Tänk att ett antal tapetbilder från *Engblads Tapetfabrik* kan utgöra så unika tidsdokument och samtidigt på detta sätt kan visa den yngre läsekretsen vad farmor och farfar hade på väggarna när de var unga.

Fabriken Tomten förknippas av många med Gårda, men det fanns en tid då företaget hade sina lokaler i den före detta artillerikasernen vid Kaserntorget.

Nysilverfabriken Auroras fabriksbyggnad i Gårda finns inetsad i minnet. Verksamheten hade grundats redan 1911, då lokaliserad till Södra Vägen.

AB Apotekarnes Förenade Vattenfabriker bjuder oss kunskap även om tidigare vattenfabriker men också en exposé över en del nostalgiska varumärken som exempelvis Loranga, Solo och Guldus.

Den fina montern vid jubileumsutställningen 1923 är säkerligen för länge sedan borta, men *Pellerins Margarins* vackra fabriksbyggnad vid Olskroken finns ännu kvar.

Små industrier utgör den åttonde delen i serien »Hundra år i Göteborg« som har Gudrun Nyberg, författare och professor emerita i medicin, som idégivare och huvudredaktör. Hon svarar själv för sju av de tio företagsporträtten, medan Wanda Klintberg, docent vid Chalmers och tidigare förvaltningschef vid Malmö högskola, är författare till de övriga tre.

Detta är en skrift som självfallet bör finnas i varje välsorterad Göteborgsianasamling, men också i bokhyllan hos dem som har ett stort intresse av industrihistoria i allmänhet och göteborgsk dito i synnerhet.

I Lars O. Carlsson

Elanders

– från produktion av telefonkataloger
till supply chain management

Elisabeth Ek

Elanders Boktryckeri grundades 1908 och producerade framför allt telefonkataloger under 1900-talet. I dag är det ett företag som av ledningen beskrivs som »en global leverantör med ett brett tjänsteutbud av integrerade lösningar inom supply chain management». För tjuugo år sedan stod tillverkningen av telefonkataloger för cirka tre fjärdedelar av omsättningen, idag är Elanders huvudsakligen ett logistikföretag där tre fjärdedelar av omsättningen kommer från supply chain-verksamhet.

Otto Elander föddes 1865 i Reslöv i Skåne. Efter att ha studerat matematik och kemi vid Lunds universitet, emigrerade han till USA 1886 eller 1887. Han verkar ha varit en mångsidig man, som under vistelsen i USA var verksam bland annat som målare, lärare, poet, präst och apotekare.

I början av 1890-talet började Otto Elander arbeta för flera svensk-amerikanska tidningar, och skaffade sig på så sätt erfarenhet från tidningsbran-

schan, bland annat som redaktör och ansvarig utgivare. Efter att ha återvänt till Sverige 1897, bosatte han sig i Göteborg och började arbeta som journalist på Göteborgs Aftonblad.

År 1901 köpte han veckomagasinet Nyaste Snällposten, som låg på Norra Hamngatan, och 1907 började han ge ut veckotidningen Tidsfördrif, med ett innehåll som både skulle vara bildande och underhållande för läsekretsen.

Elanders Boktryckeri AB grundades av Otto Elander tillsammans med Nils Hellner och Emil Ekström 1908. Företaget flyttade in i nya lokaler på Kungsgatan 18 och skaffade teknisk utrustning för att kunna bli en större producent av trycksaker. Otto Elander var styrelseordförande, Nils Hellner vd och Emil Ekström styrelseledamot.

Boktryckeriet fick en flygande start, tack vare att Kungliga Telegrafverket just hade fattat beslut om att ge ut en gemensam telefonkatalog för hela landet. Sättningen och tryckningen av den svenska rikstelefonkatalogen uppdrogs åt Elanders, medan Gustaf Melins Bokbinderi vid Pustervikskanalen fick ansvara för bindningen.

Rikstelefonkatalogen gavs då ut i sex delar om totalt 2 000 sidor i en upplaga på 260 000 exemplar. Det svenska telenätet byggdes ut snabbt, och i takt med det ökade telefonkatalogens omfång. Lokalerna på Kungsgatan blev snart för små, och 1912 flyttade man hela tryckeriverksamheten till nyinköpta fastigheter i Pustervik på Norra Allégatan 2 och Pusterviksgatan 3, som var sammanbyggda med varandra.

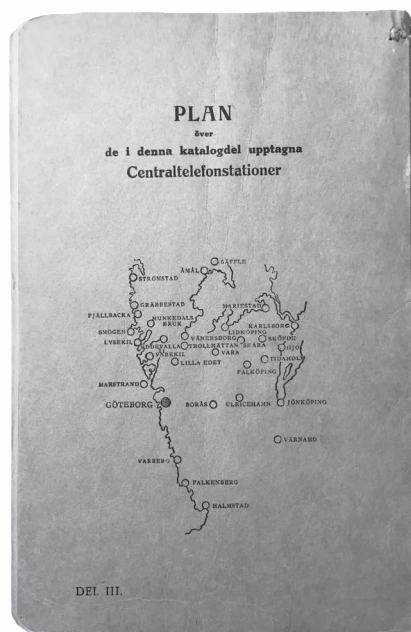
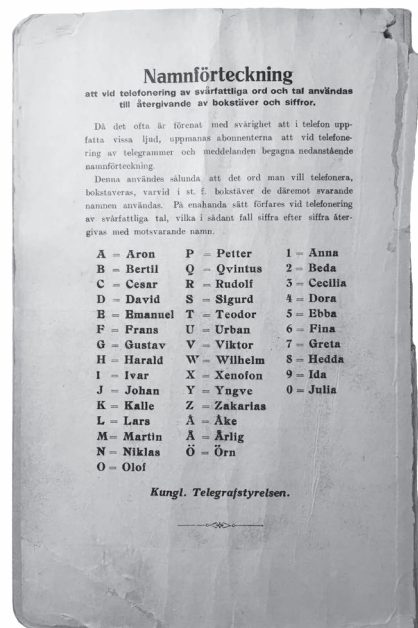
Under 1940-talet skaffade man ytterligare lokaler i fastigheterna på Norra Allégatan 3, 4 och 5, och den totala ytan uppgick därefter till mer

Diktbok av Teodor Hultgren.
Elanders Boktryckeri i Göteborg 1937.
Foto: Elisabeth Ek

än 8 000 kvadratmeter i åtta olika huskroppar.

År 1913 påbörjades ett samarbete med utbildningsväsendet och andra delar av den offentliga sektorn. Man tryckte avhandlingar för Göteborgs högskola, vilket ledde till att även till exempel Kungliga Tekniska högskolan, Chalmers och Kungliga Ingenjörsvetenskapsakademien blev kunder. Genom att trycka texter på många olika språk, man kunde till

Delar av Rikstelefonkatalogen tryckt vid Elanders Boktryckeri 1915.

Vänster: »Namnförteckning att vid telefonering av svårfattiga ord och tal användas till återgivande av bokstäver och siffror». **Höger:** Plan över katalogdelens Centraltelefonstationer i del III: Halland, Västergötland, Bohuslän, Dalsland m.m.

Motstående: Del I: Skåne, Blekinge m.m. Foto: Elisabeth Ek.

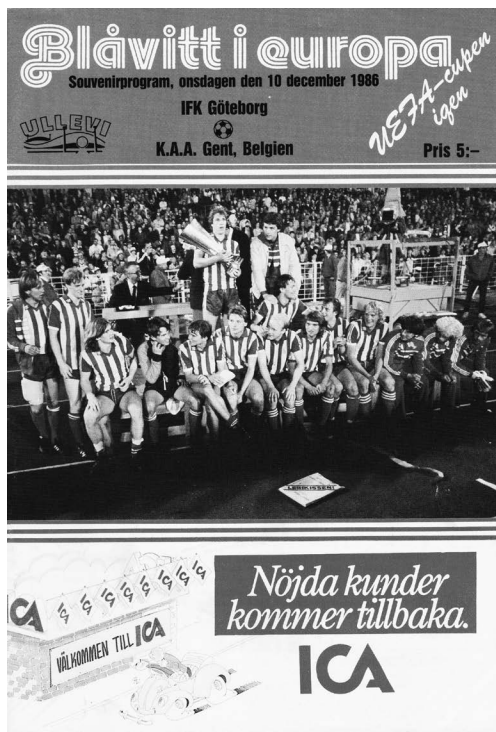
exempel trycka fler än 100 000 olika kinesiska tecken, skapade man sig internationella kontakter.

Elanders följde med i den snabba teknikutvecklingen inom den grafiska industrin under 1900-talet, och tryckte allt större volymer med allt högre hastighet. År 1950 inköptes till exempel den första planoffsetpressen, där tryckplåtar ersatte blytyper. Det första man tryckte i den var Pingvinböckerna.

Engelsmannen Allen Lane hade börjat producera Penguin Books 1935, böcker av innehållsmässigt god kvalitet till lågt pris, vilket blev början på en massmarknad för pocketböcker. Med rotationspressar för offsettryck kunde man öka produktionstakten avsevärt.

När datoriseringen började på 1970-talet anställde Elanders egna programmerare, och företaget blev 1971 ett av de första i branschen att använda datoriserad fotosättning. Det blev allt

Elanders tryckte matchprogrammen när IFK Göteborg var ett topplag i Europa.

mer opraktiskt att ha ett så stort tryckeri placerat i centrala Göteborg, och 1972 flyttade man verksamheten till Kungsbacka.

Det tekniskifte som digitaliseringen innebar var stort och omvälvande inom den grafiska industrin, men Elanders lyckades ta sig igenom det. När företaget börsnoterades 1989 var man ett av de största katalogtryckerierna i Europa.

Familjen Elander sålde 1997 majoriteten av sina aktier till finansmannen Carl Bennet, som har varit företagets huvudägare sedan dess. Bennet var vd de två första åren, och är sedan 1999 styrelseordförande. Han ville skapa ett expansivt företag, som arbetade med hela kedjan från marknadsföring till distribution.

Det förändringsarbete han påbörjade gick bland annat ut på att flytta de delar av verksamheten som var olönsamma i Sverige till utlandet, framför allt till Östeuropa och Kina. Man konstaterade att koncernen var alltför beroende av produktionen av kataloger, som utgjorde nästan två tredjedelar av nettoomsättningen. För att sprida riskerna satsade företaget på en ökad produktion av bland annat tidskrifter, reklam och teknisk dokumentation genom att köpa upp företag såväl i Sverige som utomlands till exempel i Ungern, Tyskland, Italien, Kina, Brasilien och USA.

På så sätt fick man tillgång till ny teknik och kunskap, samtidigt som man sålde eller lade ner verksamhet med gammal teknik. Under 2018 avvecklade Elanders till exempel sitt sista offsettryckeri i Sverige, från att tidigare ha haft arton stycken.

Under 1990-talet började kunderna i allt större utsträckning efterfråga digitala kataloger, vilket gick väl i linje med Elanders nya affärsinriktning

mot infomedia. När katalogtryckeriet i Kungsbacka fick problem med lönsamheten i början av 2000-talet, såldes det 2007 till dess dåvarande vd. Tryckeriet gick senare i konkurs.

Ledningen fattade 2010 beslut om att satsa mindre på produktionen av trycksaker och i stället expandera utanför den traditionella grafiska industrin. Den stora förändringen inom Elanders kom med skapandet av affärsområdet Supply Chain Solutions 2014 och förvärvet av supply chainbolagen Mentor Media i Asien 2014 och LGI i Europa 2016. En ökad digitalisering och globalisering kan skapa nya möjligheter för företag, och Elanders har valt att satsa på »supply chain management«, vilket på svenska ofta kallas flödesekonomi. Det innebär att Elanders kan hjälpa sina kunder med att få allt i kundens verksamhet att ske så logistiskt och ekonomiskt effektivt som möjligt, från inköp och

hantering av råvaror, lagerhållning och produktion till distribution och installation. Elanders större kunder finns inom branscher som bilindustri, elektronik, industriell tillverkning, mode- och sportkläder samt hälso- och sjukvård.

I dag har Elanders knappt 7 000 anställda, varav cirka 150 i Sverige, en omsättning på cirka 11 miljarder kronor och verksamhet i ett tjugotal länder i fyra världsdelar. Affärsområdet Supply Chain Solutions står för nästan 80 procent av omsättningen. Det enda tryckeri som Elanders har kvar i Sverige är digitaltryckeriet i Vällingby.

Elisabeth Ek läser historia vid Göteborgs universitet och är styrelsemedlem i föreningen Industrihistoria i Väst

Källor

Bondeson, Gustaf, *Stora Otterhällan: en berättelse om bebyggelsen och människorna på berget* (Göteborg: Svenska Hus i Göteborg, 1998).

Elanders serverar: 100 år 1908–2008 (Mölnlycke: Elanders, 2008).

Elanders årsredovisningar 1996–2018 (Kungsbacka, Mölnlycke resp. Mölndal: Elanders, 1997–2019).

Eliot, Simon & Jonathan Rose (red.), *A Companion to the History of the Book* (Oxford: Wiley-Blackwell, 2009).

Stor-Göteborg (Göteborg: Bokförmedlingen, 1948).

Detaljrik skildring av programmerarnas värld

Bokanmälan:

Coders. Who they are, what they think and how they are changing the world.

Clive Thomson.

CPI Group UK Ltd. Croydon, 2019.

Coders, kodarna eller programmerarna, är en kulturhistorisk skildring av de idag kanske mest inflytelserika människorna på vår planet. Vilka de är och hur de tänker vill författaren ge oss en inblick i. Vi får insyn i en ganska sluten global värld präglad av slumpen.

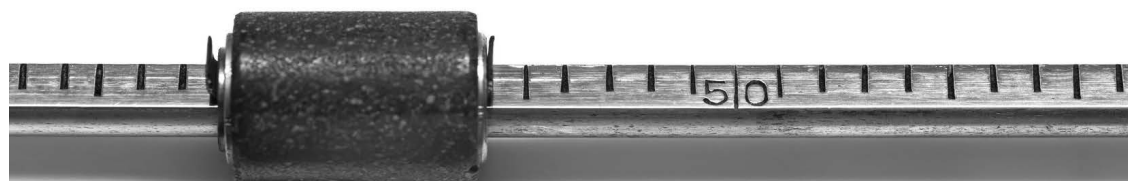
Boken bygger delvis på intervjuer med kända programmerare som till exempel »tummenupp«-teamet runt Mark Zuckerberg. Inte så förvånande ser Thomson att programmerarna följer 1900-talets stora trend om den tayloristiskt inspirerade effektiviteten. Det som i början av förra århundradet sågs som något moraliskt gott, men efterhand mötte ett allt större motstånd på grund av dess allt mer komplexa beräkningar. Datorn kunde för programmerarna bli verktyget som förverkligade drömmen om det rationella samhället.

Thomson beskriver kodarna som analytiska problemlösare mer intresserade av matematik än av människor. De fascineras av att hitta buggar i egna och andras mjukvara. Till exempel var tanken från början att Facebook skulle ge svaret på problemet med ineffektiv informationsöverföring. Något som kanske levde upp till Zuckerbergs motto: »Move fast and break things«.

Coders beskriver även de faser dataprogrammeringen gått igenom. Från kvinnliga stansare till »hackers« och akademiskt utbildade dataingenjörer. Den senare fasen tog sin början runt det symboliskt laddade året 1984. Då drevs många kvinnor bort från datavetenskapen och ersattes av män. Det berodde delvis på att det då populära universitetsämnet datavetenskap saknade lärare och därmed brist på utbildningsplatser.

Boken är rik på detaljer och beskriver hur slumpmässigt många data-program kommit till. De många anekdoterna gör också att boken ibland förlorar överblick.

Mats Sjölin

Skyskrapan.

Mats Sjölin

BY day the skyscraper looms in the smoke and sun and
has a soul.

[...]

It is the men and women, boys and girls so poured in and
out all day that give the building a soul of dreams
and thoughts and memories.¹

Carl Sandburg

Chicago poems, 1916

Idag finns över tusen lediga kontorslokaler i Göteborg.² Nya byggs, framför allt på höjden. Det är inget nytt. Höga hus med öppna kontorsytor kallades förr skyskrapor. Göteborgs

första skyskrapa, Otterhall, var just ett kontor med en öppen planlösning. Överst en terrass som är ett formelement som återkommer i dagens kontorsbyggen. Skyskrapan är en bygg-

nad som tillgodoser behovet av en av moderniteten föreställd funktion. Form följer funktion som skaparna av skyskrapan gjorde gällande.

Det 17 våningar höga Otterhall var också ett svartbygge. 1929 fick byggnadsnämnden i efterhand godkänna de sex översta våningarna. På de ursprungliga ritningarna skulle en liknande skyskrapa ha byggts på Otterhällans östra sida. Den blev inte av. Från början var Otterhalls fasad putsad men mellan åren 1936 och 1938 kläddes höghusets mittparti med kopparplåt. 1965 kläddes även resten av huset med plåt.³

Även om begreppet skyskrapa finns belagt i svenskan sedan 1833 var det först 1894 som det kom att syfta på en hög byggnad. Tidigare var det en synonym till »skejsel» vilket var ett toppsegel. Även i engelskan har »skyscraper» dessa dubbla betydelser.⁴

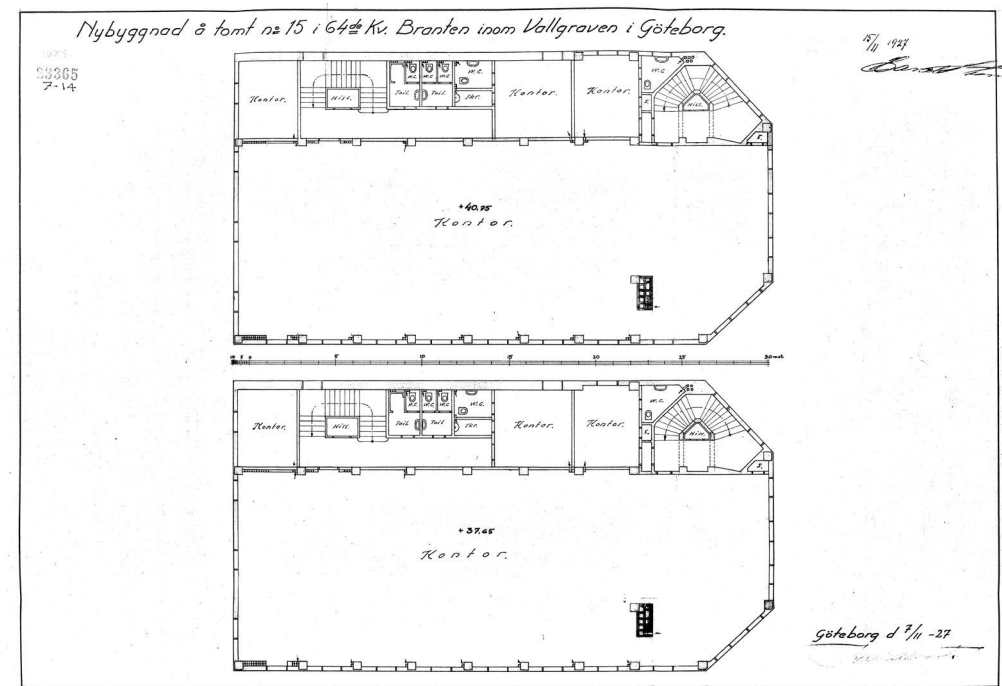
Det var inte bara ordet skyskrapa man hämtade från engelskan. Även tekniken och idén om att bygga högt kommer från Chicago och New York i Amerika. Den stora branden i Chicago 1871 skapade en byggboom och 1885 restes det första skelettbyggda huset i »svenskstaden». Vid sekelskiftet 1900 bodde fler svenskar i Chicago än i Göteborg. Chicago räknades därför ibland som Sveriges andra stad. En av de utvandrade svenskarna till Chicago var den på Chalmers utbild-

dade Lars Gustaf Hallberg. Han kom till staden efter den stora branden. Västgöten Hallberg stannade i Chicago och gjorde karriär som arkitekt.⁵

I svenskättlingen Carl Sandburgs dikt »Skyscraper», citerad i inledningen, hävdade han att skyskrapan hade en själ. Själen fanns hos de som arbetade på kontoret. Hans diktning kom att bli »Amerikas röst» enligt USAs president Lyndon B. Johnson. Han var Amerika, sa presidenten på Sandburgs begravning 1967.⁶

Under 1920-talet fick Sverige upp ögonen för Sandburg som kom att influera svenska författare som Arthur Lundkvist, Harry Martinson och Erik Asklund. Sandburg företrädde det nya och moderna, »storstadens, teknikens och maskinernas poesi», enligt Lundkvist. Som var kritisk till de nya stadsplaneidealerna.⁷ I sin debutsamling Glöd skriver Lundkvist 1928 om staden:

*Stad,
du är jungeln där den stora jakten
bedrives: jakten efter guld
och kärlek.
[...]
Stad,
är det en mening med dig?
Skall genom dig mänskligheten
förverkliga sig?
Skall genom dig det högsta, det
yttersta nås? ⁸*

Otterhall planritning 1927.
Göteborgs stadsbyggnadskontor.

I skyskraporna var inte väggarna de bärande elementen. Den bärande stommen var vertikala och horisontella balkar. En byggteknik man även använde på Otterhall. Det var chalmersingenjören Karl Alberts och arkitekten Harald Ericson som svarade för konstruktionen. Skyskraporna kom efter hand att bli symboler för framgång och en modern stad. Chicagoskolans kanske mest artikulerade arkitekt, Lois Sullivan (1856–1924),

såg skyskraporna som manifesterande en funktion. Form följer alltid funktion, hävdade han.⁹ Det var inte bara exteriören som hämtade inspiration från USA.

Kontoret

Otterhalls kontorsytor var öppna. Så när som på ett eller två rum där man kunde stänga dörren om sig. Vad som i motsats till kontorslandskap kallas cellkontor. De öppna kontorsy-

torna var huvudsakligen kvinnornas arbetsplats, eller »open floor-occupations« som Daphne Spain kategoriserar den. Då till skillnad från männens »closed door-occupations«.¹⁰ En planlösning med översikt över det växande antalet kontorister som följde på rationaliseringarna inom industriproduktionen efter Taylors tillämpade metoder.¹¹

Ordet kontor är bildat av franskans »comptoir« (räknare). Från början avsåg man med kontor ett räknebord. Det franska ordet kommer i sin tur av det latinska computare som betyder beräkna. Det var vad kontoristerna just gjorde. De gjorde beräkningar av tidsåtgång för att standardisera stora delar av produktionen. Kontor uppfattas då som verb och inte som substantiv. En skillnad Sandburg tolkade i sin dikt, och för oss till livet innanför väggarna.

Den ökande emigrationen från Sverige till Amerika sågs som ett samhällsproblem i början av 1900-talet. Staten tillsatte därför en utredning för att stärka det svenska näringslivet. I en bilaga till utredningen prisdades de amerikanska arbetsmetoderna och betonade hur eftersatt kontorsorganisationen var i Sverige.¹² Redan 1835 hade Charles Babbages i *On the economy of machinery and manufactures* påpekat att »...arbetsdelning kan tillämpas vid mentala operationer med lika stor framgång som vid

mekaniska operationer och att den inom båda områdena ger upphov till stora tidsbesparingar«.¹³ Som en följd av statens intresse för kontorens organisering började litteratur publiceras med utgångspunkt i Taylors vetenskapliga arbetsdelning (Scientific Management). Tidskriften *Det moderna kontoret's* andra och sista nummer som kom ut i februari 1910 belyste just arbetsdelning för fakturerering som ett sätt att effektivisera kontorsarbetet. Då var kontoret en manlig domän med ett fåtal tjänstemän. Behovet av en skyskrapa får då ses som en föreställd framtidsvision.

Ett hundratal meter från Otterhall på Göteborgs Mekaniska Verkstad (Götaverken) var tjänstemännen just män och privilegierade. De var få och kunde tjäna tio gånger mer än vad en ackordsättare gjorde. Karl Grundberg sammanfattar sina tjänstemannaår under de första decennierna av 1900-talet i sina memoarer med:

Vad beträffar 'den gamla goda tiden' med sin slapphet i såväl moral som leverne, så önskar jag den ej tillbaka. Klasskillnaderna mellan tjänstemän och arbetare var stor. Tjänstemännens, även de lägres, löner voro betydligt bättre än arbetarnas.

Kamrer Lundin skötte verkstadens alla utbetalningar på vad som då all-

mänt gick under namnet »Keillers«. Han skötte även »kladdkassan«. Det var ett segelgarnsnöre med nål i ena ändan och en papperstuss i den andra. På snöret trädde alla utgiftsallegaten. Magasinsbokhållaren kallade man på genom att dra i en koppartråd som i andra ändan fjädrade mot en ringklocka.¹⁴ Det var innan ingenjören Wennerlund på varvet lyckades standardtillverka en dieselmotor på 1920-talet. Wennerlund var delvis utbildad i USA och gick under smeknamnet »Skräddarn« vilket syftade på Taylor.

Taylorismens inflytande kom inte enbart att gälla för den tekniskt dominerade produktionen inom industrin. Den främste förespråkaren i Sverige för Scientific Management och senare professorn vid Kungliga Tekniska Högskolan, Tarras Sällfors, förtydligar metodens allsidiga användbarhet och då särskilt med tanke på arbetsdelningen.

Eftersom det var billigare med kvinnlig arbetskraft rekommenderades företagen att organisera arbetet så att det mindre omfattande, kvalificerade arbetet koncentrerades till ett fåtal högvärlönde (män) och den stora mängden rutingörömål till kvinnor. Så kunde några dyrare män avskedas och kadern av billig kvinnlig arbetskraft ökas.¹⁵

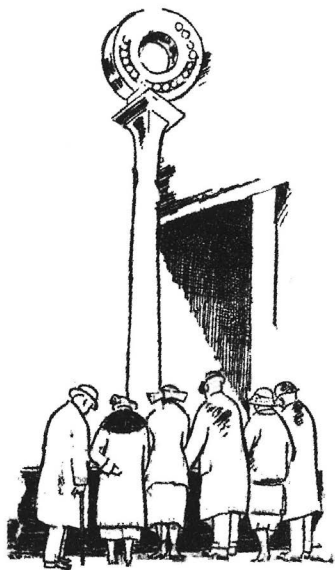

Otterhall. Till vänster skymtar »Keillers«, Göteborgs Mekaniska Verkstad

När Svenska Kullagerfabriken (SKF) startade 1907 hade den tekniske grundaren Sven Winquist hand om det mesta kontorsarbetet. Senare samma år omfattade kontorspersonalen fyra personer och en arbetsstyrka på 23. Efter 1910 flyttade kontoret till rymligare lokaler och arbetet började delas upp på olika avdelningar. De första kontorsinstruktionerna skrevs och kontoret fick en egen chef.¹⁶

Punchflickor

1900-talets industrialisering hade inte varit möjlig utan den billiga kvinnliga arbetskraften. Inte heller 1920-talets rationalisering av kontoren hade varit möjlig utan kvinnliga kontorister.¹⁷ Man ska inte glömma att även om kontoren valde kvinnor så valde även kvinnor kontoren. Framtidsutsikterna för kvinnor var bättre på kontoret än att tjäna som piga. Något nobelpristagaren i litteratur Sinclair Lewis tidigt uppmärksammade i romanen *The Job*. Romanens huvudfigur, Una Golden, flyttar från en liten stad till New York och gör karriär på kontoret, vilket också ho-

SKF:s utställning på jubileumsutställningen 1923

tar hennes manliga kollegor i »jakten efter guld och kärlek«.¹⁸ En liknande beskrivning ger Marie Hermansson i romanen *Den stora utställningen* där Ellen tar sig till Göteborg och får anställning under Jubileumsutställningen 1923.¹⁹

Jubileumsutställningen i Göteborg 1923 markerade steget in i industrisamhället. Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning rapporterade från SKF:s utställningsmonter på utställningen:

*Man hänger på räcket och stirrar på den glänsande, hoppande kulan, och när den dött bort i en drill, längtar man att få se den igen och höra det muntra klingandet. Vem vet, kanske är det början till en ny religion.*²⁰

Under 1910-talet reste SKF:s ledning till USA för att lära nya metoder för styrning och uppföljning. 1920 började metoderna genomföras. Kontorsarbete var traditionellt ett manligt yrke på SKF. Det ändrades på 1920-talet. Under våren och sommaren 1920 anställde SKF 28 så kallade punchflickor eller puncherskor. De var unga, runt sexton år. Ingen var över tjugo. Titeln var ny liksom avdelningen de började arbeta på. Kanske var det främst på SKF som Taylors metoder kunde genomföras. De byggde upp en helt ny planavdelning

för att organisera arbetet i fabriken.

Nya instruktioner med fokus på uppföljning och kontroll gällde på företaget från 1920. De hade föregåtts av en 58-sidig genomlysning av hela fabriken. Rapporten beskrev i detalj varje delmoment i uppföljningen av produktionen. Avlöningskontoret skulle enligt instruktionerna sända alla arbetssedlar till Punchavdelningen. Allt på arbetssedeln skulle punchas – stansas – på Hollerithkort.

*Alla arbetssedlar, materialretursedlar, leveranssedlar till halvfabrikatsförråd och Lager skola passera Punchavdelningen, som med ledning av den samma puncha Holleriths materialrekvisitioner, Holleriths leveranskort till halvfabrikatsförråd och Holleriths leveranskort till Lager.*²¹

Punchavdelningen eller Hålkortsavdelningens uppgift på SKF var att systematisera och bokföra kostnader på olika konton. Syftet var övergripande. Samla statistik över alla delmoment i tillverkningsprocessen.

Med hålkorten blev kontorsarbetet allt mer uppdelat och siffersatt. Till exempel stansade en stanserska i genomsnitt 250 kort i timmen eller 11 000 tangenttryck. Att öka antalet tangenttryck uppmuntrades med bland annat tävlingar som Rikstävlingen Idealsekreteraren 1959

där första pris var en flygbiljett till USA.²² Kontorsarbetet passade för ackordsättning där ansvaret flyttades till ledningen.²³ Det system för att rationalisera kontorsarbetet på SKF med långtgående arbetsdelning som genomfördes på 1920-talet blev kvar ända till 1960-talet.²⁴

Ta vara på tiden

Rationaliseringsträvandena stöddes även av staten. Under andra världskriget tillsattes Besparingsberedningen som fick en efterföljare fram till 1960 i Statens organisationsnämnd. Beredningen och senare nämnden engagerade Tarras Sällfors som redan på 1920- och 30-talet på resor till USA och Tyskland förespråkade Taylors idéer. Sällfors hade även kontakt med SKF. Metoden Sällfors argumenterade för och som Besparingsberedningen sammanfattade 1943 var att »man upplöser varje del av arbetsprocessen i dess enklaste element och därefter söker uppbygga en mera effektiv arbetsprocedur«.²⁵

Tarras Sällfors förespråkade även att kvinnor skulle utföra de rutinmässiga arbetsuppgifterna på kontoret. Han byggde sin uppfattning på tyska arbetsfysiologers undersökningar på 1930-talet.

Det har visat sig, att vid löpande tillverkning kvinnan lämpar sig mycket

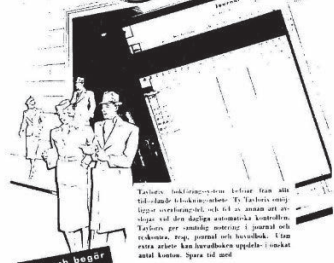
bra att utföra rent rutinarbete, arbetsoperationer, som kunna utföras helt mekaniskt. Kvinnan är ofta 'dagdrömmare', och får hon ett arbete, som hon kan utföra mekaniskt och som ger henne tid till 'egna funderingar', behöver det enformiga arbetet icke psykiskt medföra några menliga verkningar.²⁶

Precis som Ford riktade Sällfors sitt intresse även mot hemmet med

**KONTORS
VÄRLDEN**
Organ för Sveriges Kontoristförening
Mars 1938 — STOCKHOLM — Nr 3. 28 årg.

Bort med övertidsarbetet

Ring och begär demonstration utan förbindelse!

Taylorix
ESSELTE AKTIEBOLAG, STOCKHOLM
GÖTEBORGS Tel.-närp. "TRYCKERIVÄRRETT", MALMÖ 29219

Annon i *Kontorsvärlden* 1938 för bokförings-systemet Taylorix efter Frederick Winslow Taylor.

arbetsfysiologiska undersökningar för att skapa ett bättre »människo-material« med tidens terminologi. Han satt i styrelsen för Hemmens Forskningsinstitut (HFI) som gjorde mätningar av energiomsättningen med hjälp av kalorimetri vid till exempel bakning. En metod Sällfors lärt av Kaiser-Wilhelms-Institutet i Tyskland.²⁷ Kvinnliga Yrkesinspektionen, Yrkesinspektrisen, påpekade att de försök som gjorts »för att i någon mån motverka rationaliseringens hårda slitning av människosläktet« inte givit önskade resultat »då arbetarna ofta inte förstått att ordna upp hemmet efter rationella och moderna principer«.²⁸

Rationaliseringssträvandena, eller social ingenjörskonst som ville detaljstyra livet, hade rötter i privata näringslivet. Den kom att fungera normerande. Hur kontorister borde uppträda, tänka och arbeta snarare än hur livet faktiskt levdes.²⁹

Kontoristföreningen stödde mekaniseringen av kontorsarbetet. Taylorix var från början en handskriven bokföringsguide som senare utvecklades till en bokföringsmaskin som tillverkades i Stuttgart. Den kunde kopplas till en matare för hålkort. Namnet fick den av Frederick Winslow Taylor.

Kontorslandskap på SKF.
Källa: SKF:s arkiv. Fabriksinstruktion Avlöningskontoret. FI: 8.
Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg.

Form följer funktion

Det var de för administrationen standardiserade kontorsytorna som byggblock ovanpå varandra som formade skyskraporna efter Chicagoskolans devis att form följer funktion. Jacques Tati ironiserade över kubkontoren i filmen *Playtime* från 1967. Filmens huvudperson, herr Hulot, irrar omkring bland Paris skyskrapor, jättekontor och glasväggsbyggnader vars förebilder var hämtade från Le Corbusiers tänkta skyskrapor.³⁰

Den växande administrationen skapade även ett kommunikationsproblem mellan de olika funktio-

nerna inom kontoret. I Tyskland blev lösningen en öppen kontorsyta som fick namnet »Bürolandschaft« och som introducerades snabbt i Sverige som kontorslandskap.³¹

En helt ny livsstil – efter gudar

1947 bildade regeringen Matematikmaskinnämnden för inköp av och forskning kring datorer. Nämnden beslöt att konstruera en egen dator som fick namnet BESK (Binär Elektronisk SekvensKalkylator). Sverige var då ett kort tag ledande i utvecklingen. 1954 fick Saab bygga en kopia av BESK för att klara beräkningar för

Jacques Tatis filmer mottogs väl i Sverige även om just *Playtime* blev ett stort ekonomiskt bakslag.

flygplanskonstruktioner.

1956 började AB Åtvidabergs industrier, som senare blev Facit, med automatisk databehandling. De lockade till sig matematiknämndens ingenjörer. Samma ingenjörer hamnade senare på Datasaab. Där delades utvecklingen upp i stora datorer och små vilka senare gick under namnet persondatorer.

Utvecklingskostnaderna för nya datasystem var höga varför regeringen beslöt att inte fortsätta satsa och Matematikmaskinnämnden lades ner 1963. IBM (International Business Machines) dominerade redan tidigare den kommersiella datautvecklingen. De hade redan under andra

världskriget skaffat sig ett försprång i samarbetet med Tyskland.³² SKF införskaffade en IBM 305 RAMAC (Random Access Memory Accounting) 1958 för att ha kontroll över order, varulager och fakturering. RAMAC var den första kommersiella datorn med skivminne och rörlig läsarm.³³ 1981 ersatte en persondator adressregistret på SKF. På en diskett rymdes då ca 600 adresser. Det motsvarade sex plåtlådor med stanskort.³⁴

Utvecklingen av persondatorerna på Datasaab krävde en ny strategi för att nå den kommersiella marknaden. Att sälja stordatorer byggde på upparbetade relationer till kunderna medan persondatorer skulle nå andra

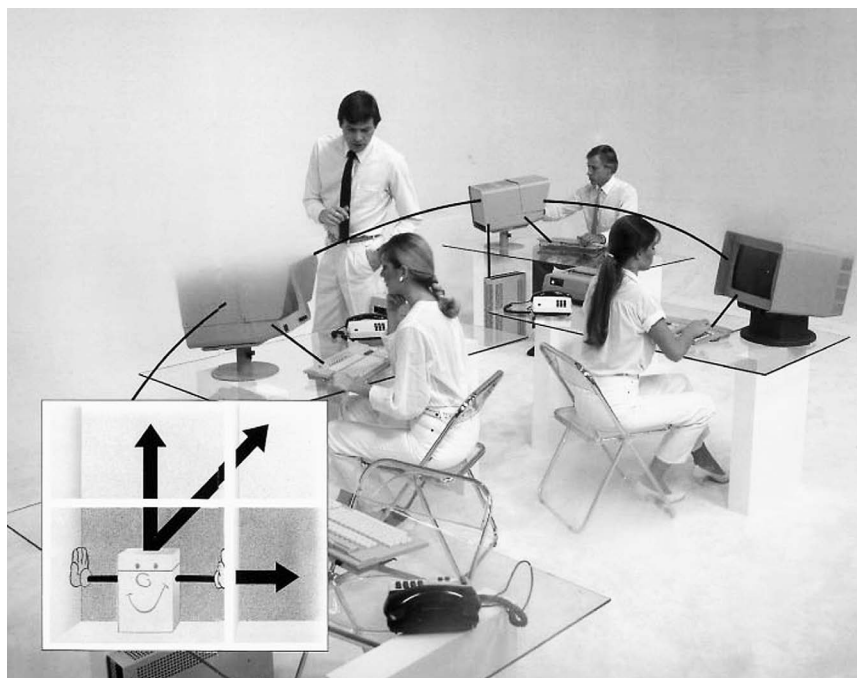
målgrupper än datatekniker. Att nå ut till användarna ställde andra krav på marknadsföring.

*Vi sålde en 'helt ny livsstil' om man får säga så. En ny livsstil för människor i arbete. För kontorister, för lagerpersonal, för faktureringsmänniskor, för ordermottagare och främst för den nya generationen företagsledare som måste veta mer om sitt företag för att kunna klara kraven som ställdes på företaget inom dess fält.*³⁵

Utvecklingsavdelningarna på Datasaab hade namn efter de fornnordiska gudarna Oden, Tor, Frej och Loke. Den samlade paketapplikationen för order, fakturering och lager kallades Oden. Tor stod för redovisning och Frej för kundreskontra. Loke var för leverantörsreskontra. »Gudapaketen« associerade senare till vikingar och användes även i marknadsföringen.

1981 ersatte en persondator adressregistret på SKF.
Källa: SKF:s arkiv. Instruktioner, organisation m.m. rörande avdelningar 1918–1950. F 3: 3. Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg.

»Förutom snygga tjejer, ett mycket avancerat kablingssystem! Trådlöst!«
 Bilden hämtad ur en grafisk konceptbroschyr för Datasaab.
http://www.datasaab.se/Bok_1_5/Downloads/Tema_Gudar.pdf

Glashusen

Kontorsarbetet på 1970- och 80-talen byggde på en tyst överenskommelse om stegvis avancemang under arbetslivet i en och samma organisation. En överenskommelse som inte längre gällde under 1990-talet när föreställningen om informationssamhället skapade en ny tankefigur eller diskurs för att prata med Michel Foucault i *The Order of Things*. Det nya kontoret var ett flexibelt kontor där

anställda hade en hurts och en meter bokhylla.³⁶ Senare blev arbetsplatsen ett skåp för arbetsutrustningen utan en bestämd arbetsplats som i Sverige fick namnet aktivitetsbaserad arbetsplats. »Action work« var en kontorsidé som IBM:s ingenjörer kläckte. Istället för en platsbunden arbetsplats sökte man skapa en arbetsplats som byggde på rörelse i ett papperslöst kontor. Även anställningsformen var rörlig.³⁷

Gårda Kineum har hämtat inspiration från fiskenät, kranar och datanätverk, enligt arkitekterna. Se även föregående uppslag, höger sida.

Kostnaderna för IT-utveckling är höga. Kostnader som företagen måste hämta hem på annat håll. Robert Solow som fick Sveriges Riksbanks pris i ekonomisk vetenskap till Alfred Nobels minne 1987 kritiserade satsningen på datasystem »som dyker upp överallt utom i resultaträkningarna». ³⁸ »Action work» blev en tankefigur som även sökte en materialiserad form.

Glas uppfattar vanligen arkitekter som det mest flexibla byggmaterialet. En uppfattning som kan härledas till tyske arkitekten Bruno Tauts »Glashaus» på »Deutscher Werkbunds» utställning 1914. En gotiskt inspirerad tempelliknande byggnad som »saknade funktion men ändå en själslig

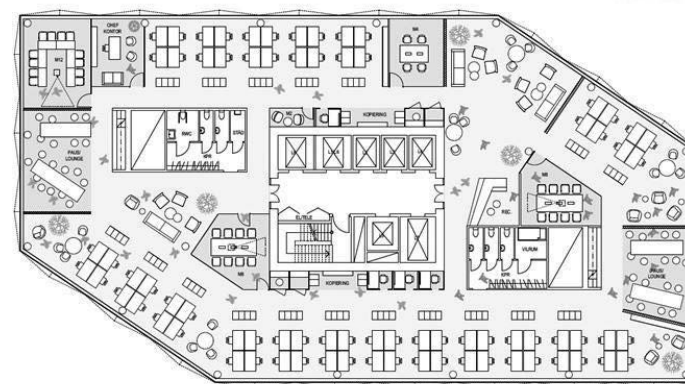
byggnad som inspirerade till andlig verksamhet». ³⁹

Gårdas nya skyskrapa är tänkt att bli ett »hus med eget liv och känsla.»

Gårda Kineum efter grekiskans kineo att sätta i rörelse. 27 våningar med kontor och integrerat hotell. Hela byggnaden blir nästan som en egen stad, präglad av rörelse och mångfald, fylld med restauranger, aktiviteter, musikscen, barer, pooler, mötesplatser och service. En destination och plats där människor vill vara, jobba, mötas och leva. Ett hus i rörelse. ⁴⁰

Gårda Kineums kontorsyta »är planerad för flexibel lokalindelning, den är rationell och optimerad för bästa

EXEMPEL PLANLÖSNING

- Ca 950 kvm
- Reception med vänta för 15 pers.
- Paus/pentry 35 platser
- 80 platser
- 1 kontorsrum
- 2 st konferensrum 8 pers.
- 1 st konferensrum 12 pers.
- 1 grupprum 4 pers.
- 1 samlingsrum 2 pers.
- 8 tysta rum
- 6 toaletter
- 1 vilrum

»Perfekt för det moderna aktivitetsstyrda arbetssättet.«

utsikt och ljusinsläpp. Perfekt för det moderna aktivitetsstyrda arbetssättet. Och med 800 kontorsplatser.»

Kineo är även namnet på ett företag som har lärande på arbetet som affärsmodell. De har kontor i många delar av världen och även i Mölndal som hjälper »världsledande företag att utveckla framtidens arbetskraft». ⁴¹ Målet är ökad effektivitet på arbetsplatsen.

Att aktivitetsbaserade arbetsplatser eller kontorslandskap skulle vara mer effektiva än cellkontor saknar stöd i forskning. Stressforskningsinstitutet vid Stockholms universitet kan konstatera att skälen till öppna kontorsytor är att de sänker kostnaderna för företagen. Frågar man

medarbetare vilken miljö de föredrar svarar 50 procent att de arbetar bäst i ett eget kontor.

Sedan kommer ett delat kontor och små kontorslandskap. Väldigt få skattar mellanstora och stora kontorslandskap som bäst. ⁴²

Aktivitetsbaserade öppna transparenta kontorslandskap söker uttrycka en föreställd framtid. Där form numera kanske huvudsakligen följer finanser. Vem vet, kanske är det en ny religion.

Mats Sjölin är ordförande i Industrihistoria i Väst, etnolog och f d 1:e intendent på Göteborgs stadsmuseum

Noter

1. Sandburg C. 1916. *Chicago poems*. Henry Holt and Company. New York. <http://www.esp.org/books/sandburg/chicago/chicago-poems.pdf>.
2. <https://www.lokalguiden.se/lediga-lokaler/> (läst 2019-11-18).
3. Lundgren J. 1995. *Otterhall, Göteborgs öronmärkta skyskrapa*. Konstvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
4. https://www.saob.se/artikel/?unik=S_05421-0101.Ylo5&pz=3#U_S5421_37592.
5. Pehrson L. 2014. *Den nya staden. Utvandringen till Amerika II*. Albert Bonniers förlag. Stockholm.
6. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-the-memorial-service-for-carl-sandburg>.
7. Mattsson P-O. 2019. »Interaktionen mellan storstadsmodernism och arbetarlitteratur 1927–1932: exemplet Artur Lundkvist«. Ingår i: Brunnström P. & Claesson R. Red. *Creating the City: Identity, Memory and Participation. Conference proceedings*. Malmö University. s. 78–96. <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1306537/FULLTEXT01.pdf>.
8. Lundkvist A. 1928. *Glöd. Dikter*. Albert Bonniers Förlag. Stockholm.
9. [...] all true manifestations of the head, of the heart, of the soul, that the life is recognizable in its expression, that form ever follows function. Sullivan L. 1896. »The Tall Office Building Artistically Considered. Lippincott's Magazine«. March 1896. s. 403–409.
10. Spain D. 1992. *Gendered Spaces*. The North Carolina University Press.
11. Se: Conradson B. 1988. *Kontorsfolket. En etnologisk studie av livet på kontor*. Nordiska museet. Stockholm. Conradson B. *Bakom stängda dörrar*. <http://ojs.ub.gu.se/ojs/index.php/tgv/article/download/2043/1807>.
12. *Arbetsmetoder i Amerika*. Bilaga XV till Emigrationsutredningen. Stockholm 1908.
13. Citerad i Ekström V. 1999. *Från Halda till Windows. Om kvinnor på kontor*. Halmstad tryckeri AB. Halmstad.
14. Karl Grundbergs memoarer är maskinskrivna på 146 A5 sidor och finns på Göteborgs universitetsbibliotek. Se även: Sjölin M. 1982. »Sekelskiftets tjänsteman«. *Unda Maris* 1975–1982.
15. de Geer H. 1978. *Rationaliseringsrörelsen i Sverige*. SNS Stockholm.
16. SKF. Minnen av O. Mellgren. Cirkulär om order, fakturering och fakturabokföring 1910. Styrelseprotokoll 10/6 1910. Citerade i Greiff M. 1992. *Kontoristen. Från chefens högra hand till proletär*. Bokförlaget Mendocino.
17. Croner F. 1963. *Tjänstemännen*. Rabén & Sjögren. Stockholm.
18. Lewis S. 1917. *The Job*. <http://www.gutenberg.org/ebooks/25474>.
19. Hermansson M. 2018. *Den stora utställningen*. Albert Bonniers Förlag.
20. *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 12/5 1923.
21. Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg (GLA). SKF. Fabriksinstruktion Avlöningskontoret. F I: 8.
22. <https://www.oppetarkiv.se/video/2664656/journalfilm-den-perfekta-sekreteraren>.
23. Ströander G. 1929. *Undersökningar rörande skrivmaskinarbetets rationalisering. I Det moderna kontoret*. Kontorsutställning 16–21 april. Stockholm.
24. Steckzén B. 1957. *Svenska Kullagerfabrikens historia 1907–1957*. Göteborg.
25. Besparingsberedningen (1943: 14). Se även brev från Sällfors till AB Svenska Kullagerfabriken 25/9 1931. Citerad i Gustavsson M. *Ta vara på tiden. På resa med C. Tarras Sällfors 1920–1960*. martin.gustavsson@ekohist.su.se. Ekonomisk-historiska institutionen, Stockholms universitet. Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi (SEC), Uppsala universitet.
26. Fischer I. 1934. »En aktuell fråga». *Affärsekonomi* 4. Citerad i Gustavsson M. *Ta vara på tiden*.
27. Hirdman Y. 1993. *Att lägga livet till rätta: studier i svensk folkhemspolitik*. Stockholm: Carlsson. Citerad i Gustavsson M. *Ta vara på tiden*.
28. Yrkesinspektisens årsredogörelse (1938: 51). Citerad i Gustavsson M. *Ta vara på tiden*.
29. Kessler-Harris A. 2007. *Gendering Labor History*. Urbana: University of Illinois press.
30. Saval N. 2014. *Cubed. The secret history of the workplace*. Anchor Books. New York.
31. Ibid s. 202.
32. Black E. 2012. *IBM and the Holocaust: The Strategic Alliance between Nazi Germany and America's Most Powerful Corporation*. Crown Books. New York.
33. GLA. SKF Conference on data Processing. 27 november 1958. Se även Annerstedt J. m.fl. 1970. Datorer och politik. Studier i en ny tekniks politiska effekter på det svenska samhället. Arkiv Förlag. De Geer H. 1992. *På väg till datasamhället. Datatekniken i politiken 1946–1963*. Tekniska högskolan, Stockholm.
34. GLA. SKF Instruktioner, organisation m.m. rörande avdelningar 1918–1950. F 3: 3.
35. Sigvall B & Jägerfelt L. *En marknad för gudar. Ur Datasabbs historia*. http://www.datasaab.se/Bok_1_5/Downloads/Tema_Gudar.pdf.
36. Magnus Johansson M., Nissen J., Stureson L. 2001. »IT-ism« *Informationstekniken som vision och verklighet*. Småskrift i programmet Telematik 2001, tema: Informationssamhället – för och emot, utgör samtidigt KFB-rapport 1998:1 och Via TELDOK 32. <http://www.teldok.net/pdf/Teldok-via32.pdf>.
37. Saval N. 2014. *Cubed. The secret history of the workplace*. Anchor Books. New York.
38. Min översättning. »appeared everywhere except in the productivity statistics.« Citerad i Saval N. 2014. *Cubed. The secret history of the workplace*. Anchor Books. New York.
39. Weston R. 2004. *Plans, Sections and Elevations: Key Buildings of the Twentieth Century*, Laurence King Publishing. New York.
40. <https://www.platzer.se/kineum>.
41. <https://se.kineo.com/sv>.
42. <https://www.su.se/forskning/forskningsnyheter/kontorslandskap-hur-p%C3%A5verkar-det-oss-1.133026>.

Ny bok om Göteborgs bebyggelse och parker

Bokanmälan:

Stadsbilden – hus och utomhus (del i bokserien »Hundra år i Göteborg«).

Gudrun Lönnroth och
Gudrun Nyberg.
Carlssons bokförlag, 2019.

I samband med att Göteborg firade sina 300 första år utgav Göteborgs stadsfullmäktiges jubileumsberedning en imponerande skriftserie omfattande 20 band i storformat.

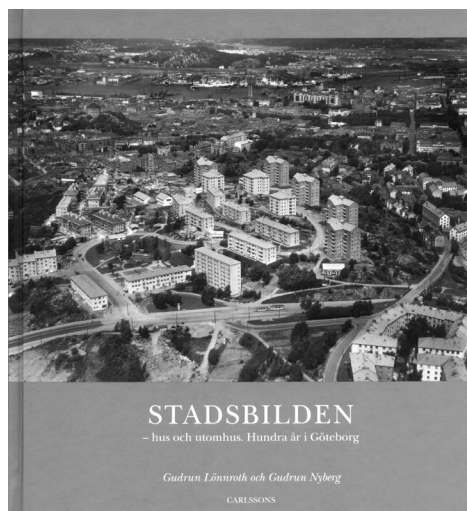
I en form av ambition att komplettera delar av dessa skrifter, med de hundra därefter följande åren, presenterade Gudrun Nyberg en idé under namnet »Hundra år i Göteborg«.

Denna bokserie har redan, i god tid före 400-årsjubileet, utkommit med åtta böcker. Våren 2020 utkommer de två sista som kommer att handla om händelser »på scen« samt »båtar av alla slag«.

På annan plats i denna tidning anmäler vi seriens bok nummer åtta, *Små industrier*, men jag vill även slå ett slag för den näst senaste skriften, *Stadsbilden*. I den skriver, förutom Gudrun Nyberg, även arkitekten och byggnadsantikvarien Gudrun Lönnroth, vilket borgar för ett gediget hantverk.

Gudrun x 2 presenterar stadens bebyggelse och parker, då och nu, över nästan 330 smakfullt illustrerade sidor. Det finns även historiska fotografier samt tydlig källhänvisning för den som eventuellt vill fortsätta att botanisera i ämnet.

| Lars O. Carlsson

Aktiv samlingsförvaltning

– hur ska Göteborg klara det?

Björn Ohlsson

Göteborgs museer skall arbeta med en aktiv samlingsförvaltning, men när det gäller de industrihistoriska samlingarna är det oklart hur det skall gå till.

Föremålen flyttades sommaren 2019 från Polstjärnegatan till ett magasin i Säve, som inte är tillgängligt för visning. En förstudie för nytt gemensamt magasin för de fyra kommunala museerna pågår.

Samtidigt har Göteborgs stadsmuseum påbörjat arbetet med en ny utställning om 1900-talet. Att i detta arbete ta vara på det engagemang och den kunskap som finns inom olika föreningar med industrihistorisk inriktning verkar dock museets ledning inte vara intresserad av för närvarande.

Den 2 oktober var det dags för det efterlängtnade mötet då fyra företrädare från den Kulturhistoriska avdelningen vid Göteborgs museer fick berätta om hur de arbetar med aktiv samlingsförvaltning och industrisamhällets kul-

turarv. Lyssnade gjorde 19 personer, framför allt engagerade medlemmar i olika föreningar, som vill att detta kulturarv visas och uppmärksammas på ett bättre sätt än idag och som själva gärna vill bidra till tillgängliggörandet.

Först lite bakgrund

Industrihistoria i Väst har ända sedan föreningens bildande i mitten av 1990-talet arbetat för att det industrihistoriska kulturarvet uppmärksammas, bevaras och tillgängliggörs (Läs gärna vårt strategiska handlingsprogram på hemsidan: <http://www.industrihistoriaivast.net/om.html>).

På ett möte den 16 februari 2016 fastslog kulturnämnden i Göteborgs stad en prioriteringsordning, som underlag till stadens budgetprocess, där en nybyggnation av ett Varvs- och industrihistoriskt centrum med nya visningsbara magasin var högst prioriterat av de olika önskvärda projekten inom förvaltningen.

Ny inriktning

Våren 2018 var detta beslut inte längre aktuellt. Då beslöt kommunstyrelsen att en förstudie skulle göras »med inriktningen av ett renodlat fjärrmagasin för kulturnämndens samlingar med placering utanför centrum«.

Med hänvisning till den nya museilagen som antogs av riksdagen våren 2018, där det bland annat föreskrivs att ett museum skall aktivt förvalta sina samlingar, vilket innebär att samlingarna görs tillgängliga både för forskning och allmänhet, skrev föreningens styrelse till kommunstyrelsen med den övergripande frågan: Hur ämnar man framöver tillgodose det publika

tillgängliggörandet som en del av det aktiva samlingsförvaltandet?

Något svar från kommunstyrelsen fick vi inte.

Möte med sektorschefen

Då tog föreningen kontakt med Britta Söderqvist, sektorschef museer, för att försöka få svar på hur kulturförvaltningen skall leva upp till en aktiv samlingsförvaltning och hur man tänker ta tillvara det civila samhällets engagemang och kunskap när det gäller industrisamhällets kulturarv?

Det utmynnade i ett möte mellan henne och Mats Sjölin, ordförande, samt Elisabeth Ek, kassör, i Industrihistoria i Väst.

Vid mötet framkom att sektor museer drivit frågan om att nedprioritera det tidigare beslutet om ett Varvs- och industrihistoriskt centrum av kostnadsskäl och att det inte är aktuellt för förvaltningen att samarbeta med föreningen i enlighet med stadens överenskommelse om idéburet offentligt partnerskap (IOP). Däremot enades man om att arrangera ett informationsmöte om aktiv samlingsförvaltning och industrisamhällets kulturarv, som skulle vara öppet för alla som är intresserade.

Flera föreningar

Industrihistoria i Väst skickade ut information om mötet till sina med-

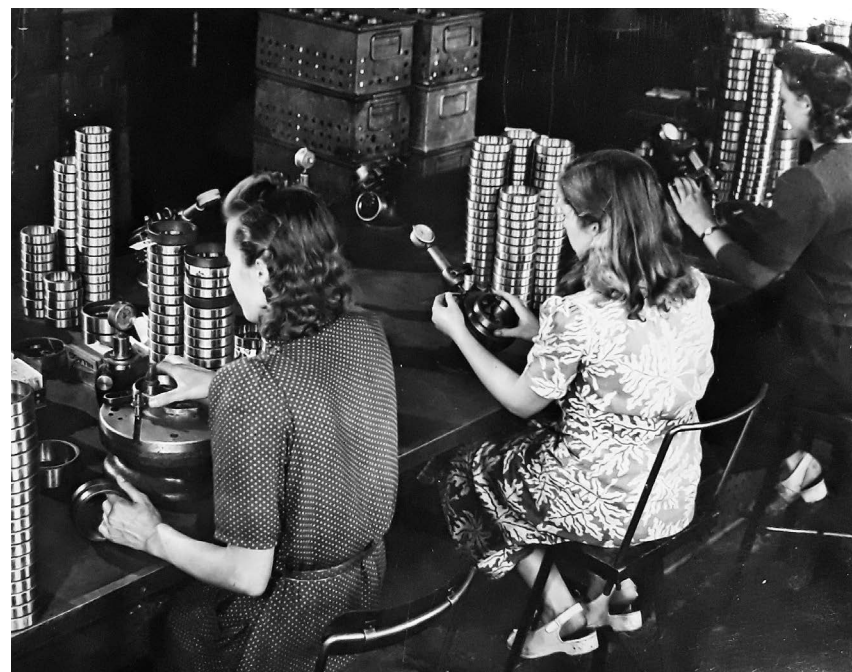

Bild från SKF. Till vänster kontroll att den sfäriskt slipade löpbanan i en ytterring har rätta läget. I mitten, måttkontroll av ringen, och till höger kontroll av ringens godstjocklek. Källa: SKF:s arkiv, Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg.

lemmar, samt till andra föreningar som kunde tänkas vara intresserade av detta. 19 personer kom till mötet i S A Hedlund-salen på Göteborgs stadsmuseum den 2 oktober.

Förutom medlemmar i IHV deltog bland annat medlemmar från Varvs-historiska föreningen i Göteborg, NAV industrihistoria och arbetslivsmuseer i Väst, Göteborgs Remfabrik, Sällskapet Ångbåten (Färjan 4), Bo-

husläns hembygdsförbund och den nybildade föreningen V.I.C. – föreningen för ett varvs- och industrihistoriskt center i Göteborg.

Kulturhistoriska avdelningen ställde upp med fyra personer: Anna Javér, magasinssamordnare; Anna Billing-Wetterlundh, konservator; Marie Hellervik, föremålsintendent; samt Charlotta Dohlvik, enhetschef för samlingarna.

Prefabricerade kök, Göteborgsbostäder.

Kokbok med rutiner

Anna Javér började berätta om avdelningens arbete med en gemensam samlingsförvaltningsplan. I mars 2019 antog Kulturnämnden en ny struktur för museernas samlingsförvaltning och en gemensam plan för de kommunala museerna håller nu på att arbetas fram. Bakgrunden är att den nya museilagen stärker kraven på aktiv samlingsförvaltning. En granskning av stadsrevisionen 2017 påtalade också behovet av bättre rutiner och struktur när det gäller museisamlingarna.

Samlingsförvaltningsplanen bygger på Spectrum, de svenska museernas standard för samlingsförvaltning som utarbetats av Riksantikvarieämbetet. Se: <https://www.raa.se/museer/samlingsforvaltning/sa-fungerar-samlingsforvaltning/spectrum-en-standard-for-samlingsforvaltning/>

Det handlar om att skapa en struktur med innehåll utifrån museilagens krav och Spectrums standarder och riktlinjer. Det skall bli en »kokbok« med rutiner om hur man skall arbeta och ta hand om samlingarna – om policy, riktlinjer och arbetsflöden, uppdelade i fem områden: Utveckling av samlingarna, Information om samlingarna, Användning av samlingarna, Samlingsvård och konservering, samt Säkerhet för samlingarna. Inom Utveckling fanns en punkt om Kunskapsuppbyggnad och forskning.

Ny 1900-talsutställning

Enhetschefen Charlotta Dohlvik berättade om hur de arbetar med industrisamhällets kulturarv, vilket i nuläget framför allt handlar om en ny 1900-talsutställning på Göteborgs stadsmuseum som skall öppna den 4 juni 2021, och där en stor del av föremålen kommer att hämtas från de industrihistoriska samlingarna. Sjöfartsmuseet, som kommer att öppna igen 2021 efter en omfattande ny- och ombyggnad, kommer också att lyfta

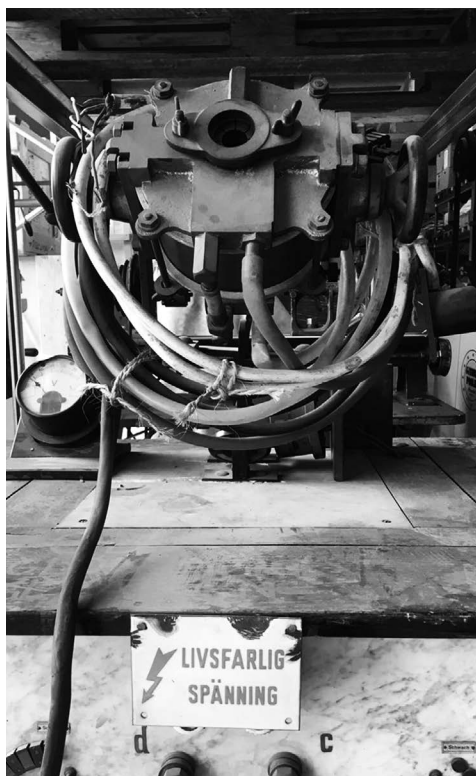
Föremål från Göteborgs stadsmuseums industrihistoriska samlingar.

industrisamhällets kulturarv, betonade hon.

Föremålsintendent Marie Heller-vik berättade om ett sätt att arbeta med föremål och utställningar, kallad »Tingens metod«, för att skapa sammanhang mellan maskin/produkt, modell och arkivalier/berättelser, där föremålet sätts i fokus. Arbetet sker i samarbete med Tekniska museet i Stockholm och Malmö museer, och metoden kommer att användas i det kommande utställningsarbetet.

Snabb flytt till Säve

Konservatorn Anna Billing-Wetterlundh klargjorde vilka utmaningar det handlar om vid hantering av stora och tunga objekt, som det ofta rör sig om när det gäller industrihistoriska föremål. Detta har aktualiserats i år eftersom fastighetsägaren Serneke inte förlängde hyreskontraktet för ett 1 600 kvadratmeter stort magasin på Polstjärnegatan på Hisningen, vilket innebar att museet tvingades flytta 1 400 kolli på 1 100 pallar på mindre

Föremål från Göteborgs stadsmuseums industrihistoriska samlingar.

än fyra månader (början av maj till den 21 september 2019) till ett tillfälligt magasin på 2 000 kvadratmeter i Säve. Bara själva flytten innebar 20 dagsverken.

Då handlade det om att överhuvudtaget försöka få en överblick över materialet och att prioritera hanteringen av farliga och hälsovådliga material, berättade Anna.

Hann inte inventera

På grund av den snabba flytten av den industrihistoriska samlingen fanns ingen möjlighet att göra en inventering, utan man kollade pallistor och flyttade pall efter pall, utan att gå igenom föremålen i de olika pallarna.

I samlingen GIM, Göteborgs industrihistoriska museum, som kommer från det nedlagda industrimuseet, finns för närvarande cirka 7 500 föremål. Dessutom finns cirka 2 000–3 000 föremål som inte är registrerade i museets databas Carlotta, enligt Marie Hellervik. »Vi måste jobba långsiktigt med inventeringarna och att få alla föremål registrerade«, framhöll hon.

Inte visningsbara

För närvarande befinner sig alltså dessa föremål i ett magasin i Säve, där de inte är tillgängliga och visningsbara. »Men vi har en chans att vid nästa flytt skapa en visningslokal«, sa Charlotta Dohlvik.

Hur länge museerna kommer att ha kvar sina samlingar på Polstjärnegatan och i Säve vet man inte idag. Det kommunala fastighetsbolaget Higab har fått i uppdrag att göra en förstudie för nya magasin för samtliga fyra kommunala museer (stadsmuseet, sjöfartsmuseet, Röhsska och konstmuseet).

På en fråga från Aino Trosell, aktiv

i V.I.C., om varför förstudien gäller nya magasin och inte ett varvs- och industrihistoriskt center med lokaler för visning av föremålen, svarade Charlotta Dohlvik att det är politikererna som bestämmer vad de skall göra. Att det inte blivit något av ett sådant center förklarade Anna Javér med att det är en ekonomisk fråga, det skulle kosta för mycket helt enkelt.

Förväntas bli tillfrågade

Det kom många kommentarer och frågor från de engagerade föreningsmänniskorna i publiken. »Vi förväntas bli tillfrågade om den nya 1900-talsutställningen«, sa en man från Varvshistoriska föreningen. Svaret blev att det finns en projektgrupp med en tidsplan som har satt igång innehållsarbetet, genom att börja göra ett urval av föremål och utifrån det skapa ett innehåll.

Aino Trosell var tveksam till modellen att utgå från föremål: »Ni måste börja med människor«, sa hon.

Behöver hjälp

Mats Sjölin, ordförande i IHV, menade att museipersonalen behöver hjälp med urvalet av föremål och att göra prioriteringar i utställningsarbetet. »Dra nytta av det engagemang som finns bland alla föreningar och hitta formerna för ett samarbete om innehåll och urval«, sa han och undrade vidare hur man arbetar med

kunskapsuppbyggnaden och varför de inte tar erbjudandet från de föreningsaktiva att vara med och hjälpa till?

Charlotta Dohlvik svarade att de har en viss kunskap men behöver hjälp externt, och att de är intresserade av att få in detta från andra organisationer. Ett problem är dock att man inte kan ha folk i magasinet idag, eftersom det inte är tillgängligt och visningsbart. Det finns heller inte personal som kan hjälpa till att visa föremålen. Självklart har vi ett intresse av att göra samlingarna tillgängliga, framhöll hon.

Ta tillvara berättelserna

Även Göteborgs industrimuseums sista chef, Ingegerd Särilvik, var på plats och hon betonade berättelsernas betydelse. »Om ni kan hitta någon som kan berätta något så är det viktigt att tillvarata detta«.

»Ta vara på den kraft som finns här«, var det någon annan i publiken som sade.

Det återstår att se om de ansvariga på den Kulturhistoriska avdelningen vid Göteborgs museer kommer att göra det eller inte.

Björn Ohlsson är etnolog och sekreterare i Industrihistoria i Väst

Gatunamn berättar om vår industrihistoria – del 11

Lars O. Carlsson

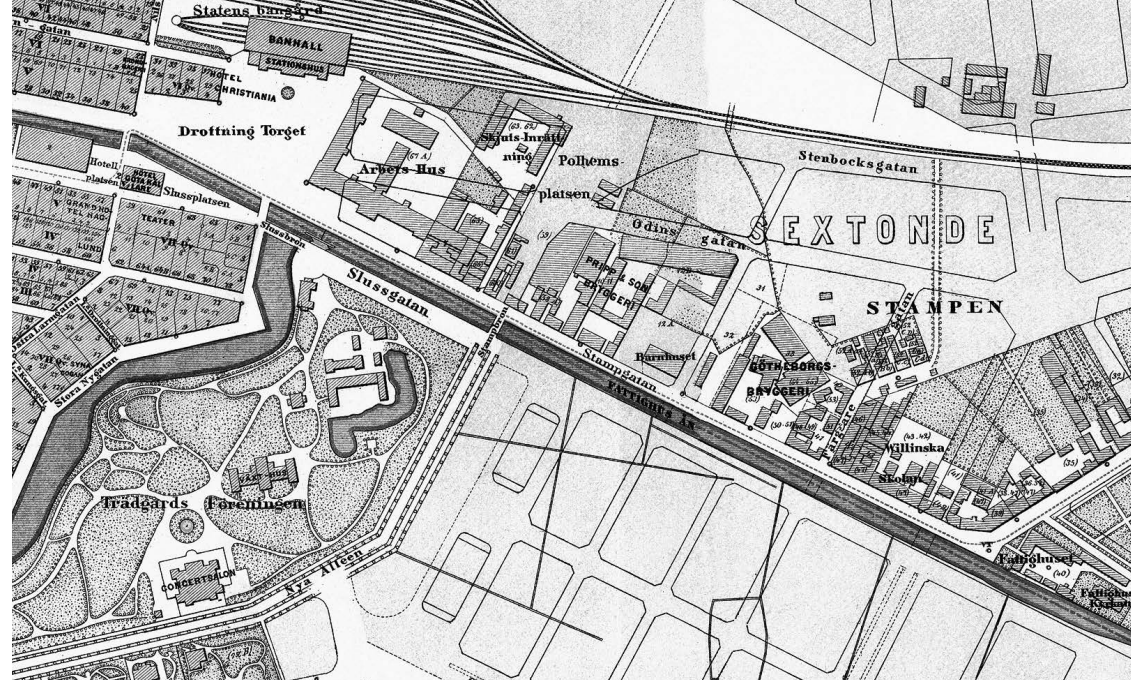
I vår serie kring gatunamn och dess koppling till industrihistoria har vi denna gång kommit till Polhem, Polhemsplatsen och Polhemsmonumentet.

Vid stadsfullmäktiges sammanträde i Göteborg den 16 mars 1882 hade en del intressanta gatunamn behandlats, men det fanns fortfarande mer att göra i frågan. Av den anledningen avslutades paragraf 5 i protokollet enligt följande:

Slutligen anmodade stadsfullmäktige drätselkammaren att, efter stadsingenjörens hörande, inkomma med förslag: dels till namn å sådana gator och öppna platser inom stadsområdet, som vore i saknad af namn; och dels till bestämmelser, egnade att undanröjda möjlig otydlighet i afseende på

omfång och utsträckning af de platser och gator, som nu erhållit namn.

Drätselkammaren tillsatte en kommitté bestående av drätselkammarledamoten och tillika grosshandlaren L G Bratt, stadskamreraren och tillika vice häradshövding P Andréen samt kammarförvanden och tillika vice häradshövding J G Siljeström. Dessa tre herrar utgjorde därmed en tidig, men dock tillfällig, gatunamnsberedning. En mer permanent beredning tillkom först år 1919 – och firar därmed 2019 hundraårsjubileum.

Polhemsplatsen, vid Pripps bryggerier mellan Stenbocksgatan och Stampgatan, hade nyligen fått sitt namn då Ludvig Simon 1888 upprättade en rotekarta över Göteborg.

Den 21 april 1883 var de tre männen i beredningen färdiga med ett gemensamt förslag som behandlades i stadsfullmäktige den 31 maj 1883. En stort antal gatunamn beslutades och i protokollet kan vi bland annat läsa följande:

Att öppna platsen mellan Stenbocksgatan och Stampgatan, vester om aktiebol. J. A. Pripp & Sons bryggeri, benämnas Polhemsplatsen.

Därmed fanns Polhemsplatsen som ett fastslaget namn och nästan ett halvt sekel senare presenterades

tankar om att smycka platsen med en staty, självfallet föreställande Christoffer Polhem.

Tanken på en staty hade bland annat diskuterats inom AB Pripp & Lyckholms styrelse redan före andra världskriget, där förslaget var att bolaget skulle överlämna ett monument till Göteborgs stad. Dock var det inte styrelsen i sig själv som kommit på denna intressanta idé, eller var det så? Ja, det vet vi inte riktigt eftersom idén från början kom anonymt som ett brevkort enligt följande:

Göteborg 5/11 1929

Till Styrelsen för
Aktiebolaget Pripp & Lyckholm
Här

Tager mig friheten föreslå, att Ni vid
nästa bolagsstämma med Edert bolag
anslår medel till en
Polhems byst
i Polhemssparken vid Edert bryggeri.

Högaktningsfullt
Polhems beundrare

Christopher Polhem (1661–1751).
Illustration i boken *Svenska industriens män*,
utgiven 1875.

Vi bör väl i det här sammanhang-
et berätta att det stora göteborgska
bryggeriet, grundat 1828 av Johan
Albrecht Pripp (1795–1865), på den
tiden hade sin verksamhet lokalise-
rad där vi i dag bland annat finner
hotellet Scandic Crown – mellan Gö-
teborgs-Posten och Gamla Ullevi.

På Nobeldagen den 10 december
1929 behandlar styrelsen för aktiebo-
laget Pripp & Lyckholm frågan, men
det skulle dröja ännu en tid tills sta-
tyförslaget kom att flytta fram sina
positioner. Det skedde bland annat
lördagen den 24 november 1945 då
styrelsen för Pripp & Lyckholm åter
aktualiserar förslaget och konstaterar
att Christopher Polhems (1661–1751)
insatser troligen borde kunna samla
fler företag och intressenter till en
gåva av detta slag. Det handlade ju
trots allt om mekanikens fader och
upphovsmannen till de viktiga slus-
sarna vid Trollhättan.

Fredagen den 15 februari 1946
klockan 20.00 inbjuds industrirepre-
sentanter till ett samkväm i Prippts
Bryggeriers lokaler vid Polhemsplat-
sen med ärende:

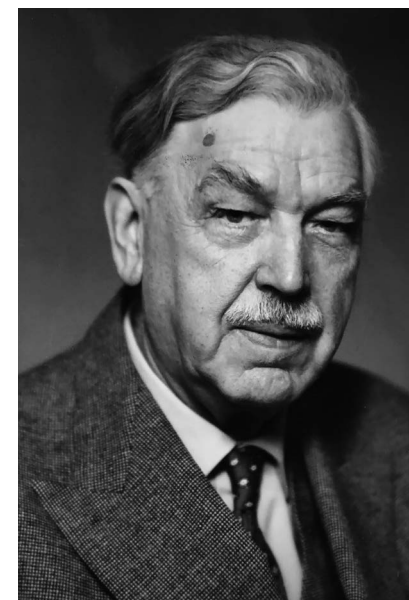
*Förslag om ett monument över Chris-
topher Polhem på Polhemsplatsen att
såsom en industriens gåva överläm-
nas till Göteborgs stad.*

Som ett resultat av detta möte
tillsätts en kommitté bestående av
Joel Larsson (SKF), Frans H Nilsson
(Werner & Carlströms) samt Erik
Olson (Pripp & Lyckholm), med den
sistnämnde som sammankallande.

Det är spännande att ta del av hur
kontakter knyts och hur monumentet
växer fram. Exempelvis träffar kom-
mittén, onsdagen den 23 februari
1949 klockan 11.00, konstnären Ivar
Johnsson (1885–1970) som då har
med sig en modell.

Tisdagen den 24 maj 1949 samla-
des Handelskammarens industrisek-
tion, där för övrigt Erik Olson var
ordförande, för att överlägga i frågan.
Handelskammaren fastslog bland an-
nat att företagens bidrag skulle maxi-
meras till 5.000 respektive minimeras
till 500 kronor. Det skulle senare visa
sig att nästan 100 industriföretag an-
slöt sig till projektet och deltog i fi-
nansieringen av skulpturen.

Måndagen den 20 februari 1950
togs ett avgörande steg då Kommit-
tén för resande av ett Polhemsmonu-
ment skrev ett avtal med skulptören
Ivar Johnsson. Den 28 november
samma år förbättrar professor Axel
Boethius (1889–1969), tillika Göte-
borgs högskolas rektor, samt profes-
sor Ture Johannisson (1903–1990),
tillika akademiledamot, den tänkta
formuleringen på statyns inskrip-
tion. Ture Johannisson var för övrigt

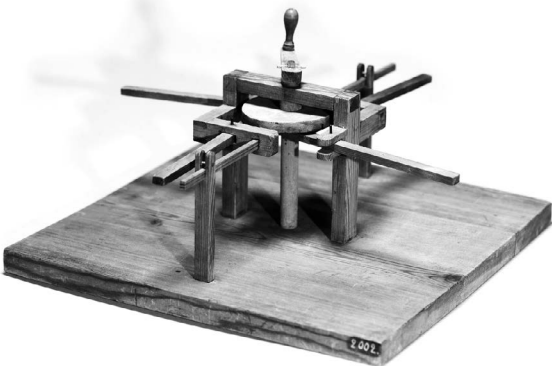

Skulptören Ivar Johnsson (1885–1970).
Fotografi från 1960.

under flera decennier ordförande res-
pektive vice ordförande i Göteborgs
namnberedning.

Skulptören Ivar Johnsson, vars far
var stuteriföreståndare vid Vittskövle
gods, är för övrigt representerad i
Göteborgs offentliga miljö med flera
intressanta verk, bland annat Kvinna
vid havet vid Sjöfartsmuseet, Flickan
med sjötrollen i Kungsparken samt
Torgny Segerstedtsobelisken på Vasa-
platsen.

I en skrivelse till Stadsfullmäktige
i Göteborg, daterad den 2 december
1950, uttalar Handelskammarens in-
dustrisektion ett önskemål om att

Mekanisk modell, del av »Polhems mekaniska alfabet« som bestod av 79 trämodeller vilka visade hur olika rörelseomvandlingar kunde åstadkommas. Samlingen skapades av Polhem som ett pedagogiskt instrument. Bild från Tekniska museets samlingar.

»staden måtte mottaga ifrågavarande monument som en industriens gåva till staden«.

Kommittén skriver också att de var nöjda med det förslag som konstnären presenterat. De menade att Ivar Johnsson lyckats på ett mycket tilltalande sätt att lösa uppgiften. Konstverket återger Christopher Polhem försjunken i studiet av en maskin på en tre meter hög sockel, från vilken vatten ur breda rännor rinner ner i en bassäng. Såväl figur som sockel var avsedda att huggas i granit.

Dagens Nyheter uttryckte det lite mer burdust i tidningen några månader senare när en journalist, den 31 mars 1951, beskrev materialvalet med följande ordalydelse:

alltsammans av samma Bohussten som Hitler beställde till sitt bekanta segermonument.

Vid denna tidpunkt var också en ny plats utsedd, då den första tänkta, det vill säga Polhemsplatsen, av stadsplanetekniska skäl, inte längre fungerade. Nu gällde i stället hörnet av Nya Allén och Sten Sturegatan, mitt emot Katolska kyrkan. En kostnadsberäkning för hela projektet slutade på cirka 100 000 kronor. Det skulle senare visa sig att slutnotan hamnade på drygt 141 000 kronor.

En förhoppningsfull kommitté hade tidigare skickat ut ett cirkulär till ett väl utvalt antal företag för att bilda en garantigrupp.

Den 1 mars 1951 hade kommittén fått löfte om 103 100 kronor, varav redan 63 300 kronor var inbetalda.

Bland de större bidragsgivarna märks följande löften;

Gamlestadens Fabrikers AB	10 000
Gårda Fabrikers AB	10 000
Göteborgs Kamgarnsspinneri	10 000
AB D Carnegie & Co	10 000
AB Pripp & Lyckholm	10 000
Svenska Kullagerfabriken, AB	10 000
AB Apotekarnes	5 000
AB Volvo	5 000
Elektriska Svetsnings AB	3 000
Konf. AB Karlsson & Starck	3 000
Sv. Förenade Konservfabriker	2 500

Polhemsmonumentet med Gamla Ullevi i bakgrunden.

AB Lana	2 000
Svenska Jästfabriks AB	2 000
Svenska Sockerfabriks AB	2 000

Dessutom hade flera lovat bidrag mellan 250 kronor och 1 000 kronor.

Eftersom hela projektet blev dyrare än beräknat så beslutade sig senare SKF för att höja sin insatts från utlovade 10 000 till 20 000 kronor. Pripps-koncernen hade via sina bolag, AB Pripp & Lyckholm, Carnegie

samt Apotekarne, bidragit med 25 000 kronor och Wernerkoncernen ungefär lika mycket. Det var med andra ord tydligen extra dyrt för de företag som hade representanter i kommittén.

Noterbart är också att såväl Eriksbergs Mekaniska Verkstad och Göta-verken först tackade nej till att bidra, för att sedan ändra sig och skjuta till 2 000 kronor vardera. Kollegorna AB Lindholmens Varv och AB Lödöse Varf var också med.

Postverket gav 1951 ut frimärken i två valörer för att uppmärksamma 200-årsminnet av Christopher Polhems död.

Tanken var att monumentet skulle överlämnas i samband med 200-årsdagen av Polhems död den 30 augusti 1751, men då förberedelsearbetet drog ut på tiden fick tidpunkten för själva avtäckningen flyttas. I stället ordnades av Handelskammarens industri-sektion en minnesakt vid nämnda dag och tänkta plats, där ett första spadtag för själva grundarbetet togs.

Detta första spadtag togs av landshövding Per Nyström inför cirka 125–150 viktiga och utvalda gäster. En

lunch för inbjudna gäster genomfördes också på Trädgårdsföreningens Restaurant. Notera att Postverket hade givit ut frimärken föreställande Polhem, i valörerna 25 öre respektive 45 öre, inför jubileet.

Den 17 maj 1952 klockan 11.00 var det dags att inviga den pampiga statyn, men detta gjordes inte på något traditionellt sätt med hjälp av en avtäckelse. Nej, statyn var synlig hela tiden. I stället för avtäckning började efter invigningsorden vattnet spela ur de fyra öppningarna överst på sockeln.

Det var H. M. Konungen som förklarade monumentet invigt och bland övriga gäster märktes bland annat landshövdingen Per Nyström, stadsfullmäktiges ordförande Ernst Jungen, Polhemskommitténs ordförande Erik Olson, Handelskammarens sekreterare Ragnar Uddenberg samt mannen bakom verket, skulptören Ivar Johnsson.

I och med invigningen överlämnades Polhemsmonumentet till Göteborgs stad. Det utgjorde alltså en gåva av industrier i Göteborg och gåvohandlingen var undertecknad av Polhemskommittén och Handelskammarens Industrisektion.

Lars O. Carlsson är Göteborgsförfattare och en flitigt nyttjad föredragshållare kring Göteborgs gatunamn.

Bli medlem i Industrihistoria i Väst!

Föreningens medlemmar utgörs av myndigheter, institutioner, företag och föreningar som inom regionen arbetar på det industrihistoriska fältet samt enskilda personer med intresse för industrihistoria.

Som medlem bidrar du till vår möjlighet att verka påtryckande och för att sprida kunskap om och intresse för det industrihistoriska arvet. Som medlem kan du vara med och påverka vår verksamhet och lyfta fram frågor som du tycker är angelägna och intressanta. Du får också möjlighet att träffa likasinnade och att lära dig mer om Västsveriges industrihistoria.

Som medlem får du vår medlemstidning med artiklar om industrihistoria och nyheter om vad som är på gång inom vårt ämnesområde. Vidare får du kallelse till våra föreningsmöten samt inbjudan att delta i våra aktiviteter, i form av intressanta föredrag, guidningar, stadsvandringar och studiebesök. Tipsa oss gärna om föreningsaktiviteter och ämnen att ta upp i vår tidning.

Missa inte heller föreningens hemsida. På denna ges bland annat information om föreningens aktiviteter och tillgång till tidigare nummer av medlemstidningen, samt arkiv- och litteraturguider.

Medlemskap

Du blir medlem genom att betala in medlemsavgiften till föreningens plusgiro 126 25 70-3 och skicka e-post eller brev med dina kontaktuppgifter till oss. Årsavgiften för enskilda medlemmar är 150 kr, för ideella föreningar 300 kr och för institutioner, myndigheter och företag 500 kr.

Industriarv i bild

Söndagen den 18 oktober 1931 var olyckan framme vid Billingsfors bruk. Den gamla bruksbyggnaden stod i brand. Bilden fångar uppståndelsen kring eldsvådan. Suddiga figurer vittnar om hur viktigt det var att agera snabbt, det var mycket som stod på spel.

Några dagar senare, onsdagen den 21 oktober, skriver *Elfsborgs läns annonsblad* om händelsen:

En häftig eldsvåda hemsökte vid tiotiden på söndagen Billingsfors sulfitfabrik, varvid den gamla bruksbyggnaden till största delen nedbrann. Det övriga fabrikskomplexet jämte intilliggande boningshus voro starkt hotade.

Driften i fabriken hade i vanlig ordning avbrutits vid sextiden på söndagsmorgonen, men några arbetare voro sysselsatta med reparationer i ångpannehuset på förmiddagen. Därvid råkade en brännlåga från en svetsningsapparat komma i närheten av oljedränkt träinrede, som ögonblickligen fattade eld. Innan några släckningsåtgärder hunnit vidtagas, spred sig elden till tak och väggar och de innevarande måste hals över huvud rädda sig ut ur den brinnande byggnaden.

Brukets brandkår alarmerades genast och dessutom underrättades brandkårerna i Dals-Långed o. Bengtsfors, vilka med berömvärd snabbhet ryckte in. Bengtsfors brandkår var framme i Billingsfors ungefär en kvart efter det alarmet kommit och Långeds strax efter.

Vid 12-tiden på middagen kunde elden anses begränsad och faran för dess spridning till det övriga fabrikskomplexet avvärjd. Då hade man även lyckats rädda norra delen av den antända byggnaden, inrymmande sodahuset, och ångpanneanläggningen hade likaledes kunnat skyddas från alltför omfattande skador.

Skadorna värderas till cirka 400.000 kr. Det brunna var försäkrat.

Genom eldsvådan blir ett 150-tal arbetare till största delen utan sysselsättning under den tid som det krävs för att få uppföra de nya behövliga byggnaderna.

Bilden är hämtad ur Billingsfors-Långeds arkiv, F 1: 21. Arkivet, liksom övriga delar av Billingsforskoncernens arkiv, förvaras av Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg. Ingående beskrivningar av dessa finns i boken *Ett västsvenskt kulturarv – de enskilda arkiven i Riksarkivet Landarkivet i Göteborg* (2017) av Peter Nordby.

www.industrihistoriaivast.net